

JUH FARTŐ, MINT ÉTELMELLÉKLET 6–7. SZÁZADI SÍROKBAN A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN ÉS KELET-EURÓPÁBAN

GULYÁS BENCE* – LŐRINCZY GÁBOR** – ANTON SZTROKOV***

Kulcsszavak: *kora avar kor, temetkezési szokások, juh keresztcsont, Szivasovka-típusú temetkezések, Tiszántúl, Kelet-Európa*

Absztrakt: *567 után egy olyan népesség települt le a Tiszántúlon, mely a temetkezési szokásaival elkülönült az ázsiai eredetű „avaroktól”. Ezek – például a K–Ny-i, ÉK–DNy-i tájolás, a padkás, a padmalyos és a fülkesírok használata, a részleges ló-, szarvasmarha- és kiskérődző vázák, valamint edények sírba helyezése – nem csak itt, hanem az 5–7. századi kelet-európai nomád jellegű sírokból is megfigyelhetők. Tanulmányunkban egy újabb kapcsolódási pontot, az ételmellékletként előkerülő juh keresztcsontok előfordulását vizsgáljuk.*

BEVEZETÉS¹

A Kárpát-medencében 567 után letelepedett belső-ázsiai származású nomád avarok egy multikulturális államot hoztak létre. A sztyeppei vezetőréteg mellett régészetileg germán, romanizált és szláv csoportok is kimutathatók. Az avaroktól eltérő nagyállattartó pásztorközösségek is megjelentek a Kaganátusban, melyek a Tiszántúlon telepedtek le. A területről mintegy 240 lelőhely több mint 1700 sírja ismert. Ezek nem az anyagi kultúrájukban, hanem a temetkezési szokásaikban térnek el a belső-ázsiai csoportoktól, melyek a következők: a halottak K–Ny-i, ÉK–DNy-i, ritkábban É–D-i tájolása, a kétoldali padkás, padmalyos és fülkesírok (2. kép 1–3) nagy száma, a ló-, szarvasmarha- és juhbőrök mellékelése, azaz az állatoknak csak a koponyáját és lábvég csontjait helyezték a sírba. Az állatok bőrét az ún. csonkolásos módszerrel nyúzták le, azaz a *radius* és a *tibia* disztális végét ferdén kettéhasították. A halottak koponyája mögé edényeket, illetve a juh húsos részeit helyezték

ételmelléklet gyanánt.² A sírok jellemző mellékletei a maszkos és egyéb bizánci stílusú övveretek, P-alakú függesztőfüles kardok, piramiscsüngős fülbevalók és pipereeszközök (3. kép 1–8). A sírok keltezésében nagy szerepet játszanak a sírokból talált bizánci érme, melyek közül Heraclius solidusai fordulnak elő a legnagyobb számban. Ezek a közösségek nem egyenletesen telepedtek le a régióban, három nagyobb temető (Szegevár-Oromdűlő, Makó-Mikócsa-halom és Mokrin-Vodoplav-dűlő) mellett számos kisebb 3–25 síros temető részlet ismert. A Kárpát-medence többi részéhez képest nagyobb számban fordulnak elő magányos sírok. A Tiszántúlon a 6. század végén letelepült csoport temetkezési szokásainak legjobb párhuzamai Kelet-Európából ismertek. Az ÉK–DNy-i, K–Ny-i és É–D-i tájolás, a padmalyos és a padkás sírforma, a sírba helyezett lovak, szarvasmarhák és juhok koponyái és lábvégcsontjai, a fej mellé helyezett korongolatlan edények mindkét régióból adatoltak.³ Dolgozatunkban

* E-mail: gbence567@gmail.com

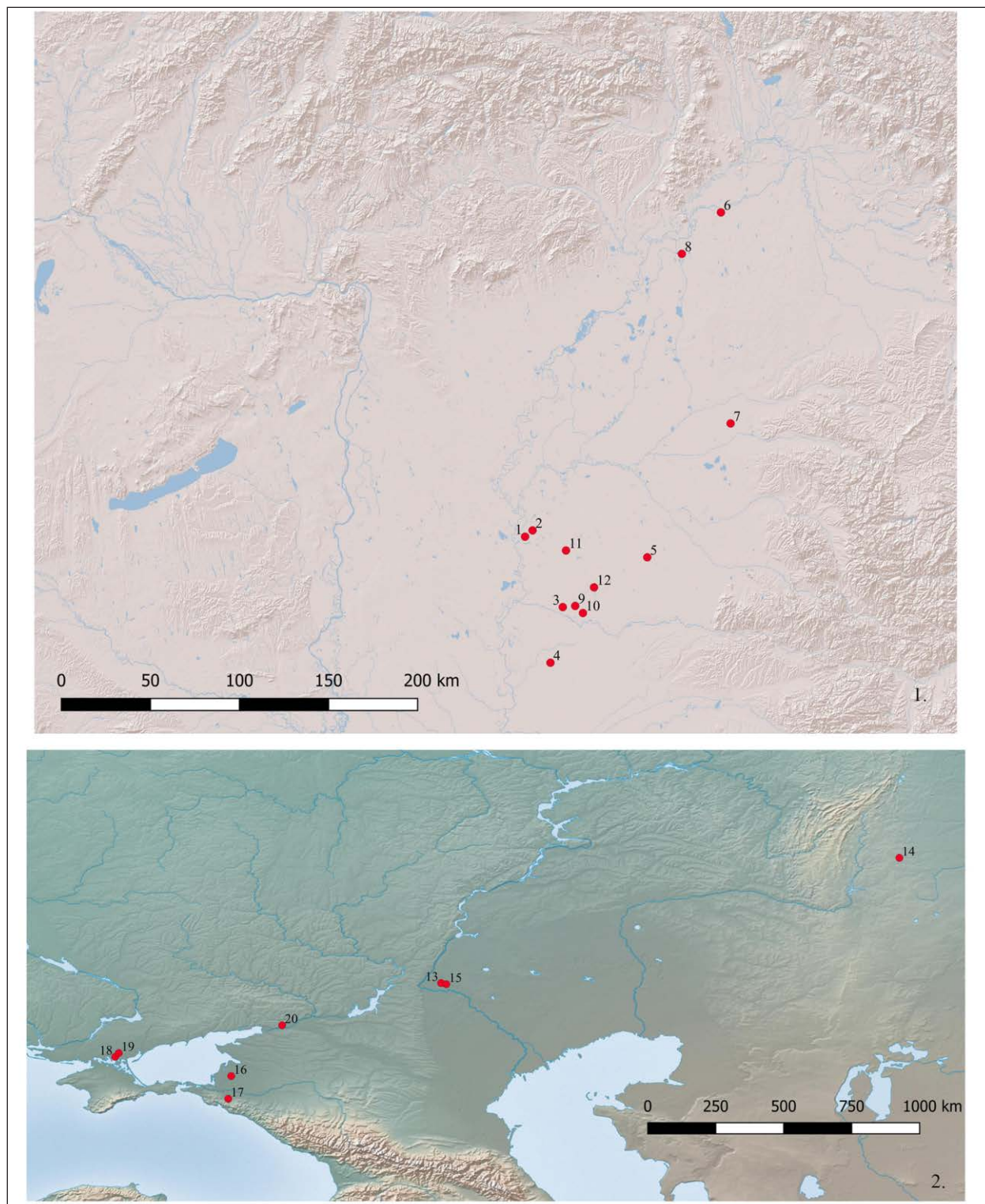
** E-mail: lorinczyg@gmail.com

*** Orosz Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet. 117292 Moszkva, Dm. Uljanova utca 19. E-mail: anton-strokov@yandex.ru

¹ A cikk eredetileg oroszul jelent meg: Бенце Гуяш – Габор Лёринци – Антон А. Строкков: Курдюк овцы как заупокойная пища в захоронениях VI–VII вв. Карпатского Бассейна и Восточной Европы. In: Круглов, Е. В. – Лапшин, А. Ш. – Лапшина, И. Ю. (ред.): *Археология как жизнь: Памяти Евгения Павловича Мыскова*. Волгоград 2019, 117–139.

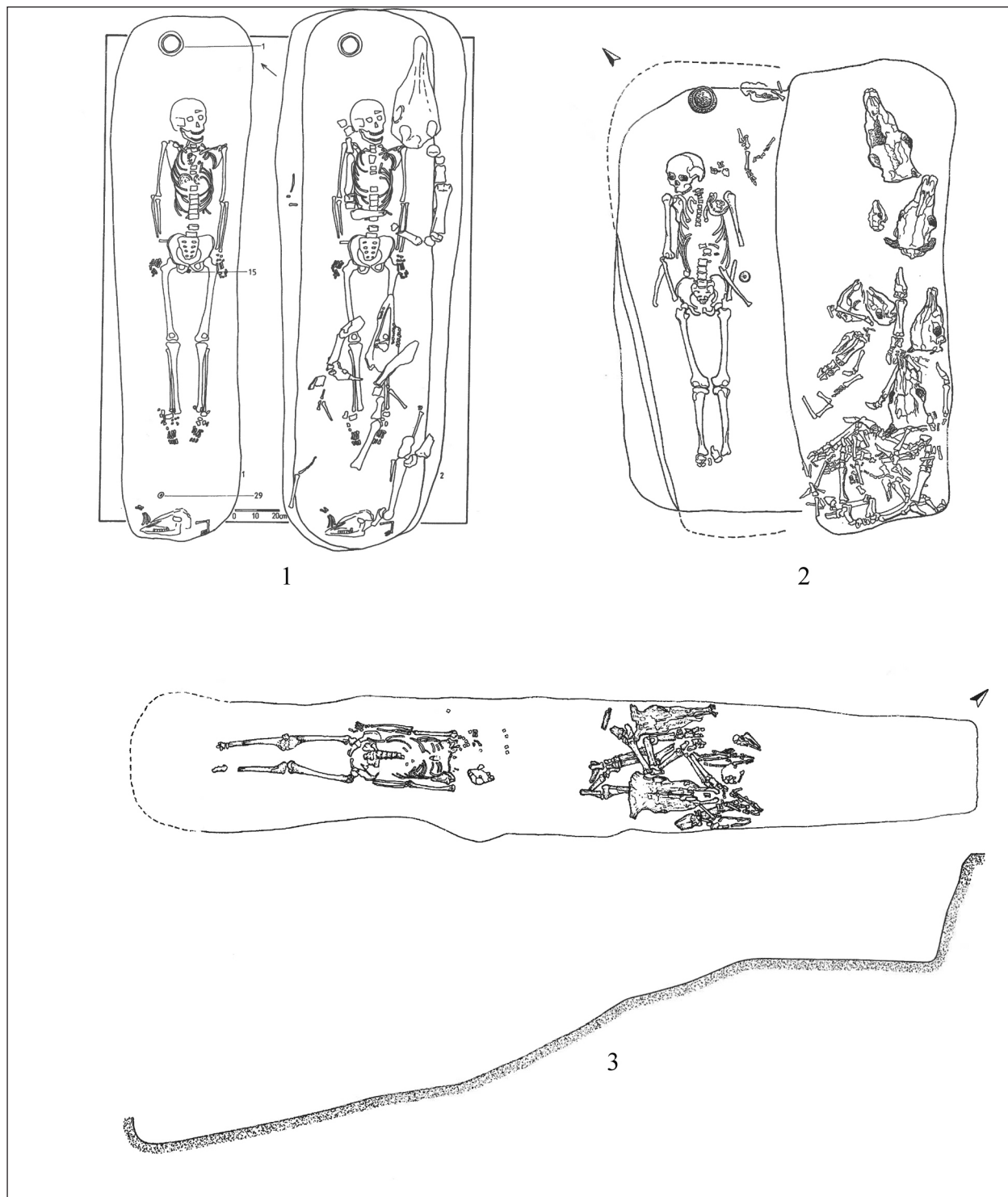
² LŐRINCZY 2017.

³ GULYÁS 2015.

1. kép. A cikkben említett lelőhelyek. 1: Szegvár-Oromdűlő; 2: Szegvár-Sápoldal; 3: Makó-Mikócsa-halom; 4: Mokrin-Vodoplav-dűlő; 5: Nagykamarás; 6: Tiszabercel-Vékás-dűlő; 7: Biharkeresztes-Lencsés hát; 8: Tiszavasvári-Kashalom-dűlő; 9: Apátfalva-Nagyút-dűlő; 10: Kövegy-Nagy-földek; 11: Székkutas-Kápolna-dűlő; 12: Pitvaros-Víztározó; 13: Leninszk; 14: Kamennij Ambar-5; 15: Carev; 16: Lebegyi IV; 17: Abinszk-3; 18: Szivassovka; 19: Szivasszkoje; 20: Rekonstruktor IV

Fig. 1. Sites, mentioned in the text. 1: Szegvár-Oromdűlő; 2: Szegvár-Sápoldal; 3: Makó-Mikócsa; 4: Mokrin; 5: Nagykamarás; 6: Tiszabercel; 7: Biharkeresztes; 8: Tiszavasvári-Kashalom-dűlő; 9: Apátfalva-Nagyút-dűlő; 10: Kövegy-Nagy-földek; 11: Székkutas-Kápolna-dűlő; 12: Pitvaros; 13: Leninszk; 14: Kamenny Ambar-5; 15: Tsarev; 16: Lebedi IV; 17: Abinszk-3; 18: Sivashovka; 19: Sivashskoe; 20: Rekonstruktor IV

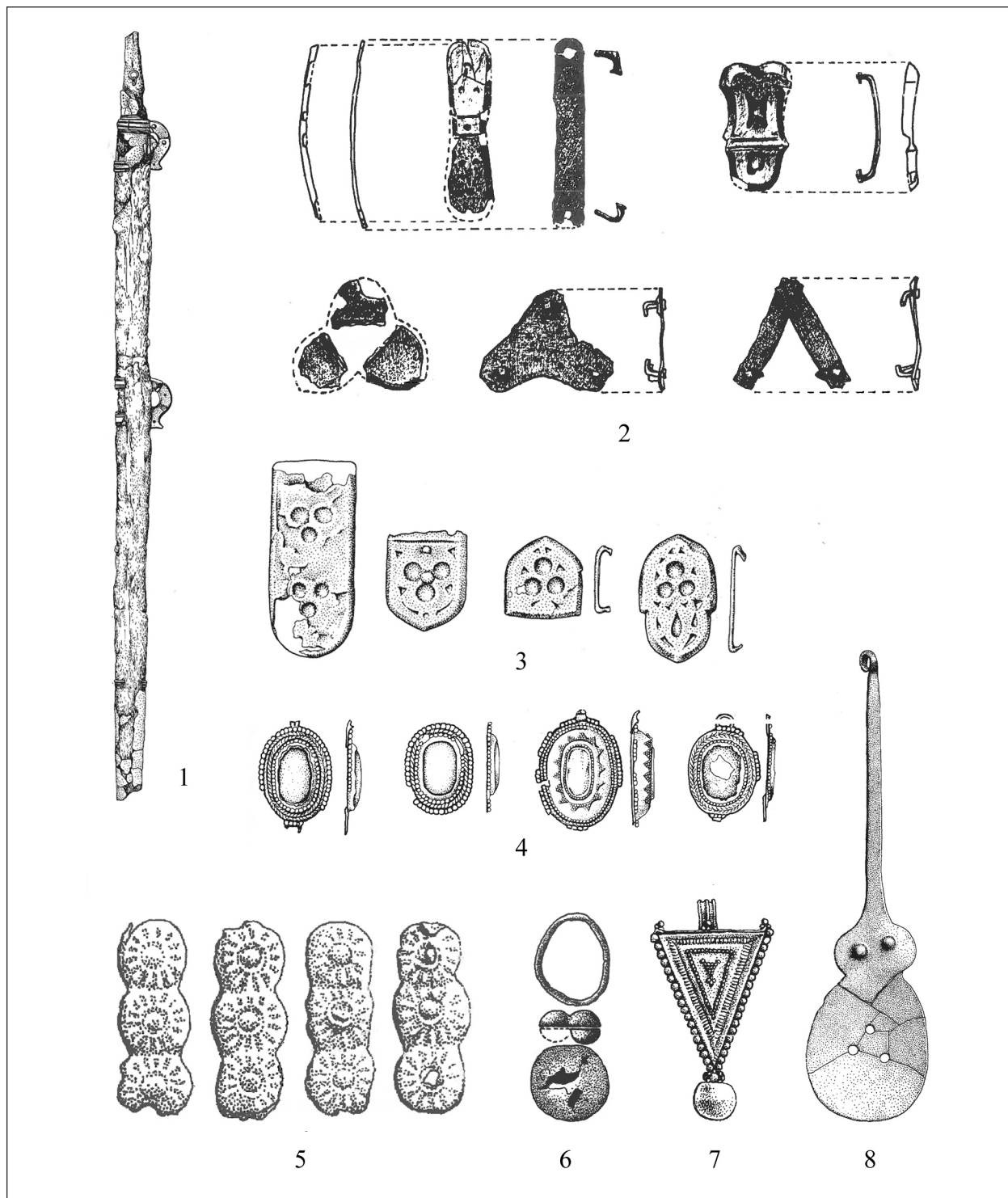

2. kép. Sírformák a Szegvár–oromdűlői temetőben. 1: 1. sír; 2: 187. sír; 3: 761. sír.

(1: LŐRINCZY 1992; 2–3: LŐRINCZY 2017 nyomán)

Fig. 2. Typical grave forms in the cemetery of Szegvár–Oromdűlő. 1: Grave 1; 2: Grave 187; 3: Grave 761.

(After 1: LŐRINCZY 1992; 2–3: LŐRINCZY 2017)

3. kép. A kora avar korra jellemző mellékletek a Tiszántúlon. 1: Szegvár-Sáppoldal 1. sír; 2, 4: Szegvár-Oromdűlő 1. sír; 3: Deszk-Ambrus 8. sír; 5: Kiszombor-E 17. sír; 6: Szegvár-Oromdűlő 761. sír; 7: Deszk-D 170. sír; 8: Deszk-T 3. sír.
 (1: BÓNA 1979; 2: LŐRINCZY 1992; 3–4: GARAM 2001; 5: LŐRINCZY 2017; 6–8: LŐRINCZY–STRAUB 2003 nyomán)
 Fig. 3. Typical grave goods from the Tiszántúl Region in the early Avar period. 1: Szegvár-Sáppoldal, Grave 1; 2, 4: Szegvár-Oromdűlő, Grave 1; 3: Deszk-Ambrus, Grave 8; 5: Kiszombor-E, Grave 17; 6: Szegvár-Oromdűlő, Grave 761; 7: Deszk-D, Grave 170; 8: Deszk-T, Grave 3.
 (After 1: BÓNA 1979; 2: LŐRINCZY 1992; 3–4: GARAM 2001; 5: LŐRINCZY 2017; 6–8: LŐRINCZY–STRAUB 2003)

egy újabb szokáselem, a sírba helyezett, a keresztcsontból, az ágyék- és farokcsigolyákból álló juh

fartó Kárpát-medencei és kelet-európai előfordulását elemezzük.

JUH HOSSZÚFARTÓ MARADVÁNYAI SZEGVÁR-OROMDŰLŐN

A Tiszántúlon letelepedett kora avar kori népesség legnagyobb temetője Szegvár-Oromdűlő, ami a Tisza és a Körös folyók összefolyásától nem messze található. A lelőhelyen 1980 és 1997 között 467 sírt tártak fel, melyek a 6–7. századra keltezhetők. A temetőben az elhunytak K–Ny-i és ÉK–DNy-i tájolásúak. Az akna- és padkás sírok mellett kb. 90 padmalyos és kb. 150 fülkesír is előfordult. Több mint 370 sírban figyelték meg különböző állatok koponya- és lábvégcsonthajait, kb. 400 szarvasmarha, 600 juh és kecske és több mint 100 ló maradványait találták meg. Közel 120 sírba helyeztek edényeket, melyek a koponya mellett helyezkedtek el.⁴ A temető jelentőségét növeli, hogy mind az antropológiai, mind az archeozoológiai elemzés elkészült.

A szegvár-oromdűlői temetőben előkerült ételmellékletek 99%-ban juh, egy-egy esetben pedig kecske és szarvasmarha keresztcsont, ágyék- és farokcsigolyák voltak. Az archeozoológiai vizsgálat szerint 76 esetben került elő a juh keresztcsontja, ebből 33 sírban ágyék-, 8 sírban farokcsigolyákkal együtt (vö. 4. kép). Az ágyékcsigolyák, keresztcsont és farokcsigolyák, azaz a fartó 11 esetben együtt került elő. 13–13 temetkezésben csak ágyék- vagy farokcsigolyák és egy-egy temetkezésben farok, illetve ágyék- és farokcsigolyák előkerülése jelezte az ételmellékletet. Egy esetben két állattól, egy nőténytől és egy kostól származó hosszúfartót, egy elhunyt mellé szarvasmarha húsos ágyékrészét helyezték el. Ezek szerint a szegvár-oromdűlői közösség tagjai kizárólag juh hosszúfartót helyeztek a sírba. Az ételmellékletként sírba tett juh fartó 11 *juvenis*, 31 *subadultus* és 40 *adultus* korú állattól származnak. Csak

egy sírból került elő két állattól származó maradvány, viszont kilenc esetben nem volt meghatározható a levágott állat életkora. Az archaeozoológiai meghatározás szerint az állatok között 13 nőtény és 15 kos volt, a többi neme ismeretlen. A fentiek alapján egyértelmű, hogy az idősebb, nagytestű állatokat vágták le a temetés alkalmával.

Az ételmelléklet síron belüli helyzete kötött volt, minden esetben a fej környékén helyezkedett el.⁵ A fartó maradványai 25 esetben a koponya jobb, 23 esetben a bal oldala mellett, míg 12 esetben mögötte kerültek elő. A juh csontokat két felkarcsont mellett 5-5 alkalommal találták meg. Egy esetben a bal lábfej külső oldalánál feküdt. 19 temetkezésben a sírrablás miatt a fartó csontjainak helyzetét nem lehetett dokumentálni. A maradványok hét esetben a koporsóban voltak, egy esetben rá helyezték. 24 sírnál lehetett dokumentálni, hogy a fartó maradványai nem a sír alján, hanem 3–12 cm vastag elszíneződött rétegen feküdtek, amely talán egy szerves anyagból készült edény meglétére utal.

A fartó maradványai 19 gyermek, 43 nő és 24 férfi sírjában voltak, két további esetben a nemet nem lehetett megállapítani. Az életkor megoszlása a következő volt: 8 *infans* I, 11 *infans* II, 19 *juvenis*, 25 *adultus* (18 nő, 7 férfi), 22 *maturus* (12 nő, 10 férfi) és 5 *senium* (3 nő, 2 férfi), egy nő és egy férfi korát nem lehetett meghatározni. A fenti adatokból kiderül, hogy a felnőttek és azon belül a nők kaptak nagyobb számban ételmellékletet. Az elhunytak életkora és neme, valamint a levágott juhok életkora és neme között nem figyelhető meg semmilyen összefüggés.

JUH KERESZTCSONT EGYÉB TISZÁNTÚLI LELEŐHELYEKEN

A juh fartó nemcsak a szegvár-oromdűlői temető sírjaira jellemző, más lelőhelyeken is előfordultak. Az ismert esetek valószínűleg nem tükrözik a valósá-

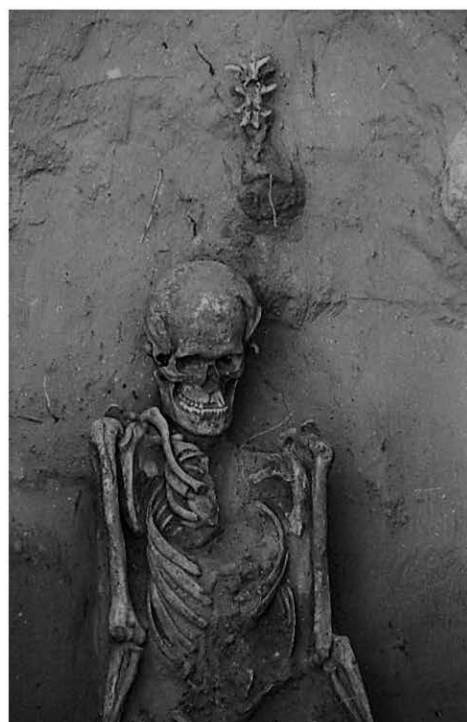
got, mivel a 20. század első felében ezeket a csontokat nem figyelték meg. Ennek ellenére néhány korai ásatáson sikerült dokumentálni, például Nagykam-

⁴ LŐRINCZY 2016, 155–163.

⁵ LŐRINCZY 1992, 165.

1

2

3

4

4. kép. Juh hosszúfartó a szegvár-oromdűlői temetőben. 1: 130. sír; 2: 641. sír; 3: 171. sír; 4: 555. sír.
(Lőrinczy Gábor felvételei)

Fig. 4. Sheep rumps in Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave 130; 2: Grave 641; 3: Grave 171; 4: Grave 555.
(Courtesy of Gábor Lőrinczy)

rás 17. és 18. sírjában⁶ vagy Tiszabercel-Vékásdülő 1. sírjában.⁷ Az újabb temetkezések közül az alábbiakban találtak juh keresztcsontot: Biharkeresztes-Lencsésbát,⁸ Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír,⁹ Szegvár-Sáppoldal 3. sír,¹⁰ Apátfalva-Nagyút-dűlő 316. sír¹¹ és Kövegy-Nagy-földek 11., 12., 24., 25. és 29. sír.¹² Makó-Mikócsa-halom temetőjében is általános volt ez az ételmelléklet.¹³ Az Avar Kaganátus egyéb területeinek 6–7. századi temetkezéseiből kevés ételmellékletet ismerünk. Ezekben szárnyas csontjai, szarvasmarha, juh, sertés lábszárcsontjai

voltak.¹⁴ A fartó tehát a 6–7. században olyan ételmelléklet volt, amely szinte kizárólag a tiszántúli közösségekre volt jellemző.¹⁵

A Tiszántúl középső részén, a Tisza–Körös–Maros közén a kora avar korszakhoz képest az avar kor második felében (7–9. század) a sírok tájolása megváltozott, a padmalyos sírok eltűntek. A temetkezési szokások egyéb elemei – például a juh fartó sírba helyezése – később is megmaradtak. Székkutas-Kápolna-dűlőben 43,¹⁶ Pitvaros temetőjében 19 sírban¹⁷ kerültek elő.

JUH KERESZTCSONTOT TARTALMAZÓ SÍROK A KELET-EURÓPAI SZTYEPPÉN AZ 5–7. SZÁZADBAN

A szovjet szakirodalomban a nyolcvanas évektől jelent meg a Szivasovka típusú temetkezések fogalma.¹⁸ A Déli-Bug és a Volga közötti területről mintegy 120 sír ismert. Ezekben az ételmellékletek a tiszántúli sírokhoz képest ritkán fordulnak elő. Ezek szarvasmarha¹⁹ és kiskérődzők²⁰ maradványai egyaránt lehetnek. Összesen nyolc olyan temetkezést ismerünk, amelybe ételmellékletként juh keresztcsontot helyeztek. Ezek Lenjinszk 3. kurgán 12. sír,²¹ Kamennij Ambar-5 5. kurgán,²² Carev 66. kurgán 2. sír (5. kép 3),²³ Lebegyi IV 5. kurgán,²⁴

Abinszk-3 2. kurgán 14. sír (5. kép 2),²⁵ Szivasovka 3. kurgán 2. sír (5. kép 4),²⁶ Szivasszkoje 2. kurgán 2. sír (5. kép 1)²⁷ valamint Rekonsztruktor IV 11. kurgán 9. sír.²⁸ Az ételmelléklet sírbeli helyzete kötött, hat esetben a koponya mellett helyezkedett el, míg Rekonsztruktor esetében a bal felkar mellett egy fatálon feküdt. Szivasovka 3. kurgán 2. sírjában a juhcsontok a padkákat lefedő deszkákon, a halott jobb oldalán voltak (5. kép 4).²⁹

Az elhunytak nemére vonatkozóan kevés biztos adattal rendelkezünk, mivel egyedül a carevi sírnak

⁶ BANNER 1927, 152–153, 8. kép.

⁷ CSALLÁNY 1960, 34.

⁸ LÖRINCZY 2015, 160.

⁹ LÖRINCZY–RÁCZ 2014, 151.

¹⁰ LÖRINCZY 2018, 55.

¹¹ CSEH–VARGA 2017, 445.

¹² BENEDEK–MARCSIK 2017, 371–372, 374, 376.

¹³ BALOGH 2017, 58.

¹⁴ VÖRÖS 2017, 110.

¹⁵ A dunántúli Győr–Pápai vám temetőben egy sír sírban szarvasmarha, kettőben juh fartóve volt (NAGY 2011, 9–13).

¹⁶ BENDE 2003, 322.

¹⁷ BENDE 2000, 245.

¹⁸ Az elnevezésben nincs teljes egyetértés, Szivasovka kultúra (ORLOV 1985) és Malaja Perescsepina kultúra (KOMAR 2006) egyaránt előfordul.

¹⁹ Keresztcsont: Matjuhin bugor 12. sír (ISAJEV–SZMOLJAK 2017, 163, рис. 3. 72), *humerus*: Sztaronyizsesztyeblijevszkaja 8. kurgán 1. sír (ATAVIN 1996, 230).

²⁰ Juh koponya: Riszovoje 13. kurgán 12. sír (SCSEPINSZKIJ–CSEREPANOVA 1969, 219), kecskekoponya: Malaj 13. kurgán 6. sír (ATAVIN 1996, 230), lábsontok: Malaja Tyernovka 22. kurgán 1. sír (KOMAR–KUBÜSEV–ORLOV 2006, 340), lapocka: Sivasszkoje 2. kurgán 2. sír (KOMAR–KUBÜSEV–ORLOV 2006, 311).

²¹ ZASZECKAJA 1994, 185–186.

²² KOSZTJUKOV 1995, 154.

²³ KRUGLOV 2013.

²⁴ SZKARBOVENKO–LIFANOV 2012, 47–50.

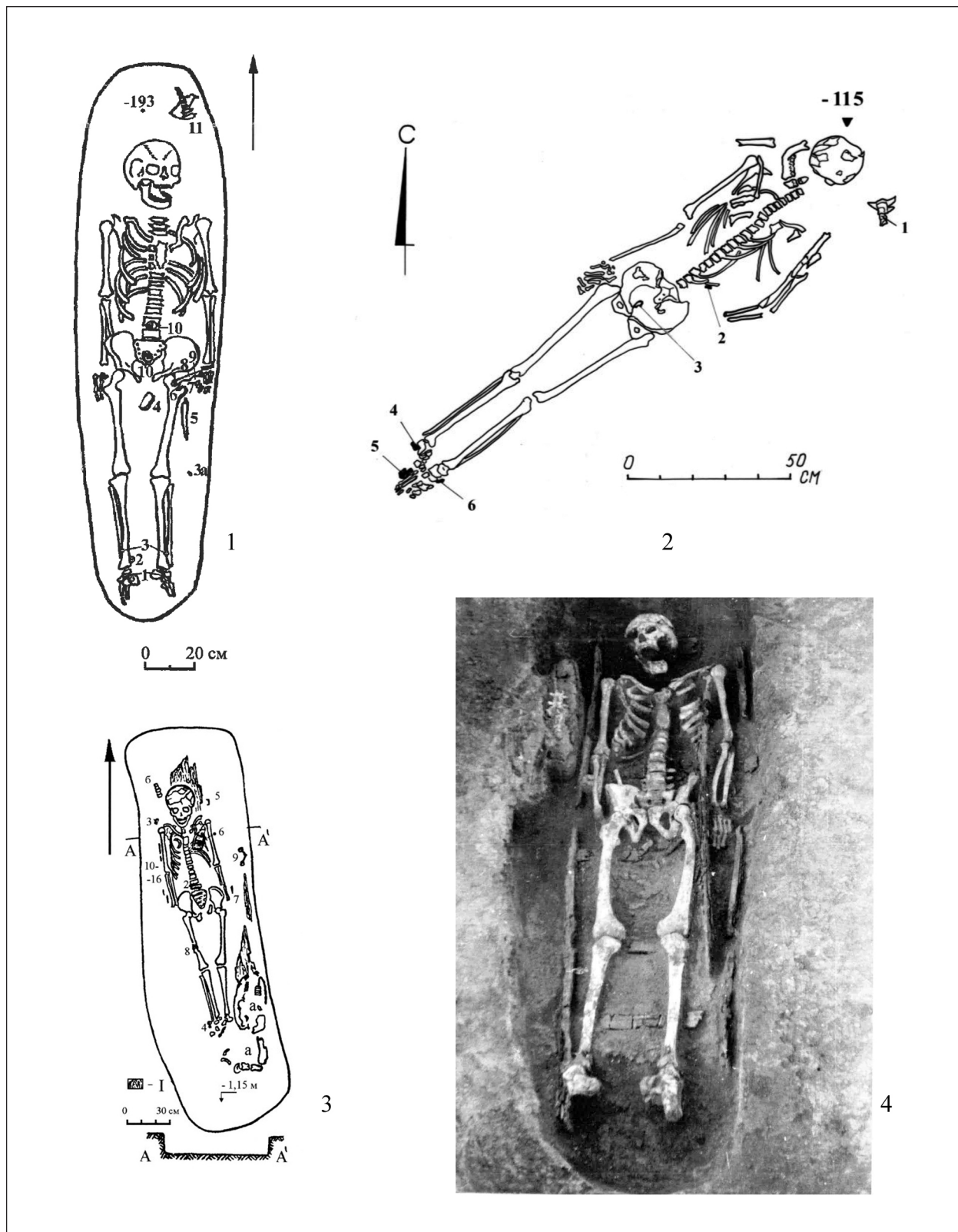
²⁵ KONDRASEV–PJANKOV–HACSATUROVA 2017, 66–67.

²⁶ KOMAR–KUBÜSEV–ORLOV 2006, 245–309.

²⁷ KOMAR–KUBÜSEV–ORLOV 2006, 309–323.

²⁸ A sírra vonatkozó információkért V. V. Potapovnak mondunk köszönetet!

²⁹ KOMAR–KUBÜSEV–ORLOV 2006, 250.

5. kép. Juh hosszúfartó 5–7. századi kelet-európai temetkezésekben. 1: Szivasszkoje 2/2; 2: Abinszk-3, 2/14; 3: Carev 66/2; 4: Szivasovka 3/2. (1, 4: KOMAR–KUBISEV–ORLOV 2006; 2: KONDRASEV–PJANKOV–HACSATUROVA 2017; 3: KRUGLOV 2013 nyomán)

Fig. 5. Sheep rumps in Eastern Europe. 1: Sivashskoe 2/2; 2: Abinsk-3, 2/14; 3: Isarev 66/2; 4: Sivashovka 3/2. (After 1, 4: KOMAR–KUBISEV–ORLOV 2006; 2: KONDRASEV–PJANKOV–HACSATUROVA 2017; 3: KRUGLOV 2013)

készült el az antropológiai elemzése, ebben egy *juvenis* korú, a mellékletek alapján valószínűleg férfi nyugodott.³⁰ A többi temetkezés is egy kivétellel férfiakhoz tartozott, egyedül a lenyinszki elhunyt volt nő.³¹ A társadalmi helyzetüket tekintve vegyes a kép, a lenyinszki sírban arany diadém és halántékékszerek voltak.³² Ezzel szemben a férfi sírokra a bronz és ezüst öv- és lábbeli veretek, íjak voltak a jellemzők, egyedül a szivasovkai sír tűnt ki a felszerszámozott lóval és a P-alakú függesztőfüles karddal.³³

Kelet-Európában a juh keresztcsontok a hun korban terjedtek el.³⁴ A fentiek közül a legkorábbra keltezhető sír a lenyinszki, melyet A. V. Komar a

III. periódusra, 425 és 440 közé datált.³⁵ Kamennij Ambar-5 5. kurgánjának sírja a jellegtelen mellékletek miatt nehezen keltezhető. A mellette található 6. kurgánban egy szasszanida övcsat volt, mely alapján M. M. Kazanszkij a sírt az 5. század második felére – a 6. század elejére keltezte.³⁶ Mivel a két temetkezés rítusa megegyezik, ezért valószínűleg az 5. kurgán is erre az időszakra datálható. Carev és Lebegyi temetkezéseit E. V. Kruglov a 6. század második felére, legkésőbb a 7. század legelejére keltezte.³⁷ A. V. Komar szerint a legkésőbbi temetkezések Szivasovka és Szivasszkoje, a szerző mindkettőt a 7. század középső harmadára datálta.³⁸

ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a dolgozatban az ételmellékletként juh fartövet tartalmazó sírokat vizsgáltuk. Ez a temetkezési szokás a tiszántúli kora avar kori népesség és a kelet-európai sztyeppei csoportok közötti kapcsolat újabb bizonyítéka. A juh fartő sírba helyezése – csakúgy, mint a tájolás, a sírformák, a ló, szarvasmarha, juh koponyák és lábvégcsonatok mellékelése, valamint a koponya melletti edény – mind a köztük lévő szoros kapcsolat mellett szólnak. Ennek értelmezését azonban a kronológiai helyzetük bizonytalanná

teszik. Mindkét csoport ugyanis a 6–7. századra keltezhető, ezért a tiszántúli közösségek nem vezethetők le a Szivasovka típusú temetkezésekből. Emiatt a köztük lévő viszony egyelőre nem tisztázott. Tovább lépést jelenthet a korábbi, 4–5. századi nomád leletanyag vizsgálata, ugyanis az említett temetkezési szokások már a hun korban megjelentek.³⁹ A fentebb felvázolt elmélet bizonyításához azonban elengedhetetlenek a modern természettudományos vizsgálatok, elsősorban DNS és stroncium izotóp vizsgálatok.

³⁰ Ugyanakkor M. A. Balabanova és E. V. Pererva szerint a csontváz nőhöz tartozott (KRUGLOV 2013, 103).

³¹ ZASZECKAJA 1994, 185.

³² ZASZECKAJA 1994, 185.

³³ KOMAR–KUBÜSEV–ORLOV 2006, 264–250.

³⁴ A szokás ebben az időszakban Belső-Ázsiában és a Kárpát-medencében is megjelent, előbbire az aktöbei (MAKSZIMOVA ET AL. 1968, 74–75), utóbbira az árpási (TOMKA 2001, 164) és az üllői (KULCSÁR 2018, 384) sírokat említhetjük.

³⁵ KOMAR 2000, 44.

³⁶ KAZANSZKIJ 2002, 195.

³⁷ KRUGLOV 2013, 107–108.

³⁸ KOMAR–KUBÜSEV–ORLOV 2006, 323. A közép-európai kutatók, többek között Somogyi P. és F. Curta a Szivasovka-típusú sírokat a 6. század második felére, a 7. század elejére datálta (SOMOGYI 1987, 146; CURTA 2008, 154–159).

³⁹ AJBABIN 2011, 88.

IRODALOM

- AJBABIN 2011: Ajbabin, A. I.: *Archäologie und Geschichte der Krim in byzantinischer Zeit*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 98. Mainz 2011.
- АТАВИН 1996: Атавин, А. Г.: Погребения VII – начала VIII вв. из Восточного Приазовья. In: *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э.* Отв. ред.: Сташенков, Д. А. Самара 1996, 208–264.
- BALOGH 2017: Balogh, Cs.: Orta Tisa Bölgesi'nde Doğu Avrupa Bozkır Kökenli Göçebe Bir Topluluğa Ait Mezarlık 'Makó, Mikócsa-Halom, Macaristan.' *Art Sanat* 7 (2017) 53–70.
- BANNER 1927: Banner J.: Népvándorláskori sírok Nagykomarásán (Gräber aus der Völkerwanderungszeit bei Nagykomarás). *Dolgozatok* 3 (1927) 141–159.
- BENDE 2000: Bende L.: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához (Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr). In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 241–279.
- BENDE 2003: Bende L.: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői temetőben. In: B. Nagy K.: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető (Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő)*. Monographia Archaeologica 1. Szeged 2003, 305–330.
- BENEDEK–MARCSIK 2017: Benedek A. – Marcsik A.: Kora avar kori temetőrészlet Kövegyről. Új temetkezési szokások a Tisza–Körös–Maros mentén a kora avar korból (Cemetery part from the Early Avar Age in Kövegy. New burial habit sin the Early Avar Age along the rivers Tisza–Körös–Maros). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 369–442.
- CURTA 2008: Curta, F.: The North-western region of the Black Sea during the 6th and early 7th century AD. *Ancient West & East* 7 (2008) 149–185. <https://doi.org/10.2143/AWE.7.0.2033257>
- CSALLÁNY 1960: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 1 (1960) 31–85.
- CSEH–VARGA 2017: Cseh G. – Varga S.: Avar kori temetkezések Apátfalva–Nagyút-dűlőn (M43 43. lh) (Burials from the Avar Age at the site Apátfalva-Nagyút-dűlő [site M43 43]). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged–országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 443–477.
- GULYÁS 2015: Gulyás B.: Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai kapcsolataihoz (New results of the research concerning the relations between Eastern Hungary and the Eastern European steppe int he Early Avar period). In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája*. Főszerk.: Türk A. Budapest–Esztergom 2015, 499–512.
- ИСАЈЕВ–СЗМОЛЈАК 2017: Ишаев, В. И. – Смоляк, А. Р.: Раннесредневековый панцирь из могильника Матюхин бугор (Ростовская область). *Российская Археология* 2017:4, 160–174.
- KAZANSZKIJ 2002: Казанский, М. М.: Пряжки раннесасанидской традиции в Северной Евразии. In: *Первобытная археология. Человек и искусство. Сборник научных трудов, посвященный 70-летию со дня рождения Якова Абрамовича Шера*. Ред.: Бобров, В. В. Новосибирск 2002, 193–197.
- КОМАР 2000: Комар, А. В.: Актуальные проблемы хронологии материальной культуры гуннского времени Восточной Европы. In: *Степи Европы в эпоху средневековья* 1. Ред.: Евлевский, А. В. Донецк 2000, 19–53.

- КОМАР 2006: Комар, А. В.: Перещепинский комплекс в контексте основных проблемы истории и культуры кочевников в Восточной Европы в VII – нач. VIII вв. In: *Стены Европы в эпоху средневековья 5*. Ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2006, 7–244.
- КОМАР–КУБИСЕВ–ОРЛОВ 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Р. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного Приазовья. In: *Стены Европы в эпоху средневековья 5*. Ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2006, 245–374.
- KONDRASEV–PJANKOV–HACSATUROVA 2017: Кондрашев, А. В. – Пьянков, А. В. – Хачатурова, Е. А.: Одиночные раннесредневековые погребения в курганах Западного Закубанья. *Из истории культуры народов Северного Кавказа: научный альманах* 9 (2017) 64–73.
- KOSZTJUKOV 1995: Костюков, В. П.: Раннесредневековые курганы могильника Каменный Амбар-5. In: *Курганы кочевников Южного Урала*. Ред.: Агеев, Б. Б. Уфа 1995, 151–160.
- KRUGLOV 2013: Круглов, Е. В.: Погребение горизонта Суханово (Большой Токмак – Суханово – Царев) второй половины VI – начала VII века из Царевского курганного могильника. *Нижеволожский Археологический Вестник* 13 (2013) 99–109.
- KULCSÁR 2018: Kulcsár V.: Hun kori nyúzott lovas temetkezés Üllőről (Hun Age burial with horse skin from Üllő). In: „Vadrózsából tündérsípot csináltam.” *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 381–393.
- LŐRINCZY 1992: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás (Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 155–171.
- LŐRINCZY 2015: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez (New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 57 (2015) 149–176.
- LŐRINCZY 2016: Lőrinczy G.: A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai. A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században a Körös–Tisza–Maros-közén (Characteristic features of 6th–7th century burials and cemeteries east of the Tisza. Survival of Early Avarian Age population between Rivers Körös, Tisza and Maros). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 58 (2016) 155–176.
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–170. <https://doi.org/10.1556/072.2017.68.1.5>
- LŐRINCZY 2018: Lőrinczy G.: A szegvár-sápoldali 7. századi sírcsoport (Eine Gräbergruppe des 7. Jahrhunderts von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 51–84. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.3>
- LŐRINCZY–RÁCZ 2014: Lőrinczy G. – Rácz Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései (Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- МАКСИМОВА ET AL 1968: Максимова, А. Г. – Мерщиев, М. С. – Вайнберг, Б. И. – Левина, Л. М.: *Древности Чардары (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища)*. Алма-Ата 1968.
- NAGY 2011: Nagy A.: Korai avar sírok Győr–Pápai vám lelőhelyen (Early Avar graves at the Győr–Pápai vám site). *Arrabona. Múzeumi Tanulmányok* 49:2 (2011) 7–32.

- ORLOV 1985: Орлов, Р. С.: Культура кочевников IV–VIII вв. In: *Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.* Отв. ред.: Баран, В. Д. Киев 1985, 98–105.
- SCSEPINSZKIJ–CSEREPANOVA 1969: Щепинский, А. А. – Черепанова, Е. Н.: *Северное Прииславье в V–I тысячелетиях до нашей эры.* Симферополь 1969.
- SOMOGYI 1987: Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.
- SZKARBOVENKO–LIFANOV 2012: Скарбовенко, В. А. – Лифанов, Н. А.: Погребально-поминальные комплексы раннесредневековых кочевников из Восточного Приазовья (по материалам раскопок могильников Лебеди IV и Лебеди VIII в 1980 г). *Материалы по Археологии и Истории Античного и Средневекового Крыма* 4 (2012) 44–68.
- ТОМКА 2001: Tomka P.: Az árpási 5. sír (Grab in Árpás aus dem 5. Jahrhundert). *Arrabona. Régészeti Tanulmányok* 39:1–2 (2001) 161–188.
- VÖRÖS 2017: Vörös, I.: Speisegaben, Opfertiere. In: László, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákbéreny-Orondpuszta.* Monumenta Avarorum Archaeologia 11. Budapest 2007, 109–118.
- ZASZECKAJA 1994: Засецкая, И. П.: *Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху IV–VI вв.* Санкт-Петербург 1994.

SHEEP RUMP AS FOOD OFFERING IN THE CARPATHIAN BASIN AND EASTERN EUROPE IN THE 6TH–7TH CENTURIES AD

BENCE GULYÁS – GÁBOR LÖRINCZY – ANTON SZTROKOV

In the mid-6th century, a certain population settled in the Tiszántúl Region (Eastern Hungary). Its funeral customs – the E–W, NE–SW orientation of the deceased, graves and graves with niche or ledges, the horse, cattle and sheep skulls and legs deposited in the graves – are also common among contemporary the East European nomads. In the present article, we examined another burial rites – e.g. the sheep tails which were placed into the graves as food offering. It was in the Tiszántúl Region uncommon, however, the *sacra*, the *lumbar vertebrae* and *coccyges* were documented rarely in the past, so their actual number may have been higher. In the cemetery of Szegvár-Oromdűlő, it was recorded in more than 100 graves. Their appearance was not related with any sex or age groups. The custom of placing sheep rumps in graves continued during Late Avar period as well, mostly in those cemeteries, where the end-niche graves and animal skins also can be found (e.g. Pitvaros, Székkutas etc.). This type of food offering is also known from eight nomadic graves between the 5th century and the second third of the 7th centuries AD. Based on the burial inventory, seven of them were found in the graves of male persons, while only one burial belonged to a woman. There were not any correlation between the occurrence of the sheep rumps and the quantity and quality of the grave goods.